

ATATÜRK'ÜN SAĞLIK KAVRAM VE ANLAYIŞI

Erdem Aydın*

Bu makalede, Atatürk'ün sağlık kavram ve hizmetlerine yönelik anlayış ve düşünce biçimini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak konuya başlamadan önce Atatürk'ün silah arkadaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konumuzla ilgili ve bize çok önemli şu sözlerini burada aktarmak istiyoruz : «**Hekimlik mesleğinin Türkiye'de başlaması bir çeşit Rönesansa geçmek demektir. Türkiye'de medeniyet, iyi insanlık anlayışı, tıbbi okulun açılmasıyla başlamıştır. Bu tarih Türkiye'de fikir ve medeniyet cereyanlarının başlangıcı sayılır. Hekim, bize hayat sırrını öğretmiş ve hürriyet fikrini getirmiştir**» (1). Toplumsal işbölümü içerisinde insan sağlığını korumak ve sürdürmek görevini üstlenmiş olan hekimlerin, İnönü tarafından bu biçimde dile getirilmesi kuşkusuz, Cumhuriyet'i kuranların sağlık kavram ve hizmetleri üzerine olan yönelimleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. İnönü'nün bu sözleri, Atatürk ile onun silah ve siyaset arkadaşlarının hekimlik mesleğine, tıp etkinliğine ve sağlık olgusuna karşı olan bakış açılarını gösterirken ayrıca konunun, Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesiyle ilişkilendirilmesi, bize tarihsel yönden çok önemli bir noktadır.

Bilim ve teknolojinin gelişimi sonucu 19. yüzyılda tıp uygulaması, bilimsel yöntem kazanmış; hastalık nedenleri anlaşılmaya, tanı araçları gelişmeye, tedavi olanakları artmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte sağlığın (ekonomik, toplumsal, fiziksel, ekolojik, kültürel vb.) çevre ile olan ilişkisi ve onun beraberinde «koruyucu sağlık» kavramı (koruyucu tıp, halk sağlığı vb.) ortaya çıkmış; sonuçta toplumun geneline yönelik sağlık önlemlerinin alınması süreci başlamıştır. Gelişmiş-çağdaş toplumlarda 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan bu süreç, devlete vatandaşlarının sağlık sorunlarına yasal, örgütsel, ekonomik vb. yönlerden çözüm bulma yükümlülüğünü getirmiştir (2,3).

* Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji-Tıbbi Etik Anabilim Dalı, Dr.

Geliş Tarihi : Ekim 31, 1994

Kabul Tarihi : Ocak 18, 1995

Aynı tarihlerde Osmanlı Devletinde durum nasıl idi? Genelde dünyadaki çağdaş gelişmelere kapısını kapayan, içine dönük bir yaşam biçimini benimseyen Osmanlı toplumunun, öteki yaşam alanlarında olduğu gibi sağlık alanında da döneminin bilim, teknoloji, kavram ve değerlerinin gerisinde kalmış olduğu bilinmektedir. Bu dönemde, toplum geneline yönelik sağlık hizmetleri açısından, devletin üstlenmiş olduğu işlevin çok az olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda; Doğu'dan gelecek salgın hastalıklara karşı ülkelerini korumak isteyen Batılı Devletlerin girişimleriyle kurulmuş olan karantina örgütü; son dönemlerde devlet hizmetinde maaşla çalıştırılan az sayıda hekim (memleket doktoru); bazı bulaşıcı ve salgın hastalığa dönük birkaç yasa ve yönetmelik çıkarılması gibi tek tük girişimden başka, pek birşey yapılamamıştır. Bu dönemde, bütüncül, sistemli, amaçların saptandığı, yöntemin belirlendiği koşul ve gereklere uygun çağdaş bir sağlık siyasa ve hizmetinden söz etmek bir hayli güçtür. Vurgulanması gerekli daha önemli nokta ise Devlet'in, yurttaşların sağlık sorunlarına çözüm getirme ödev ve yükümlülüğünü, kendi işlevleri arasında olduğunun ayırında olamamasıdır.

Atatürk Devrimleri Arasında Sağlık Kavram ve Hizmetlerinin Yeri

Atatürk'ün devrimleri ve onun devrim anlayışı kuşkusuz yıllardır ülkemizde kapsamlı olarak incelenmiş ve açıklığa kavuşturulmuştur. Ancak, Cumhuriyet'le birlikte bazı toplumsal ve kültürel alanlarda, çok önemli ve kalıcı değişimler yaşanmış olmasına karşın (çağdaş müzik anlayışının yerleşmesi, «üniversite reformu» gibi); söz konusu değişimlerin, kamuoyunda öteki toplumsal-kültürel yenilenmelerin yanında fazla dikkat çekmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu olguya, konumuz olan sağlık kavram ve hizmetlerinin geçirdiği hızlı değişim de örnek olarak verilebilir.

Sağlık tarihi yönünden Türkiye Cumhuriyeti'ndeki en önemli olaylardan biri kuşkusuz Sağlık Bakanlığı'nın kuruluşudur. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Atatürk'ün Başkanlığını yaptığı ilk T.B.M.M. hükümetinin kuruluşundan bir gün önce 2 Mayıs 1920'de yürürlüğe giren 3 sayılı yasa uyarınca kurulmuştur. Sağlık hizmetleri, Osmanlı Devleti'nin ancak son yıllarında ve İçişleri Bakanlığı kapsamında temsil edilebilir duruma gelmiş idi (4). Atatürk ile birlikte sağlık hizmetlerinin, ilk kez bakanlık düzeyinde işlevsellik kazanması, ülkemiz için

yepyeni bir durumdur. Böylece de Türkiye Cumhuriyeti dünyada, sağlık hizmetlerinin bakanlık düzeyinde temsil edildiği ilk birkaç ülkeden biri olmuştur (5).

Öte yandan belirtilmesi gerekir ki, Sağlık Bakanlığının kuruluşu ülkemiz için tesadüfi, kendi başına, tekil bir olay değildir. Birazdan daha açık biçimde göreceğimiz gibi, bu olay belli bir bakış açısı, felsefe ya da siyasanın ürünüdür. Dolayısıyla konuyu, Atatürk'ün modern ve uygar bir toplum kurma yolunda geliştirdiği sistematığın bir parçası olarak görmek hiç de yanlış olmayacaktır. Atatürk'ün sağlık anlayışı gerek içerik ve kapsamı, gerek yöntemi, gerekse de uygulamasıyla Türkiye'deki sağlık hizmetlerinde yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Cumhuriyet'e dek, Türk toplumunda yaşanan uygar ve çağdaş dünyaya ait değer ve kavramların gerisinde kalma olgusunun, sağlık alanında da kendini gösterdiğini yukarıda belirtmiştik. Söz konusu bu «geri kalmışlık»ın ölçüsü nedir? Kuşkusuz bunu günümüzde saptayabilmek bir hayli güçtür. Atatürk'ün değerlendirmesine göre bu, önceden tahmin edilenin çok çok üstündedir (6). Buna karşın 20. yüzyılın başlarında, toplumsal-ekonomik gelişme düzeyi görece geri bazı ülkelerde, sanayileşmiş ülkelerinin tersine, sağlık hizmetlerinin tüm topluma ulaştırma çabalarının çok hızlı bir «devinim» geçirdiği gözlenmiştir. Bu ülkelerden biri de Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'dir (2).

Atatürk devrimleri yönünden bakıldığında yukarıda altını çizdiğimiz söz konusu «devinim» olgusu nedir? Uzun çalışma ve hazırlıklardan sonra gerçekleştirilen devrim paketi içinde Atatürk, sağlık kavram ve hizmetlerini de tasarlamış mıdır? Bu soruları yanıtlamak için kuşkusuz geniş kapsamlı çalışmalara gereksinim vardır. Ancak, bizim yanıtsız bıraktığımız soruyu ülkemizde olumlu biçimde, tartışmaya gerek duymadan, kendilerinden emin olarak yanıtlayanlar da bulunmaktadır. Öyle ki, tüm sağlık anlayış ve hizmetleri bir yana; yalnızca bu dönemde başlatılmış olan sıtma savaşının bile, devrimsel bir olay olduğu ileri sürülmektedir (7). Sıtma savaşına devrimsel bir değer biçen görüş kuşkusuz, hızlı ve güçlü değişim geçiren tüm sağlık kavram ve hizmetlerine de, Atatürk devrimleri arasında yer verecektir.

Vurguladığımız gibi, Atatürk'ün sağlık anlayışı ve siyasasının onun devrimleri arasında sayılıp sayılamayacağı, uzun dönemdeki tartışmalar ışığında ortaya çıkabilir, Ancak biçim de paylaştığımız

görüş, Türkiye’de sağlık kavramı ve hizmetleri Atatürk’ün öncülüğünde yepyeni bir içeriğe kavuşurken, bunların öncesi dönemle karşılaştırılamayacak biçimde ve kapsamda halka ulaştırılma düzeyine yükseldiğidir.

Çağdaş Sağlık Anlayışının Atatürk Tarafından Toplumsal, Ekonomik, Ülküsel Yönleriyle Belirlenmesi.

Ülkemizde sağlık kavram ve hizmetlerindeki söz konusu değişimin «niteliği» nedir? Geleneksel sağlık anlayışına uygun olarak Osmanlı toplumunda vatandaşlar sağlık sorunlarına kendi başlarına çözüm getirmek zorundaydı. Oysa, bu geleneksel çizgi 19. yüzyılda gelişmiş Batı ülkelerinde aşılmış; sağlık sorunları, toplumsal sorun durumuna gelerek, insan sağlığının ekonomik-toplumsal amaçlara kaynaklık eden bir potansiyel olduğu anlaşılmıştır. Böyle, sağlık hizmetlerinin ideal ölçülerde yerine getirilmesi ile daha iyi, daha zengin, daha mutlu, daha güvenli bir toplum yaratma yollarından biri daha ortaya çıkmış olmaktadır.

Bireyin ve toplumun sağlık sorunları ile ekonomik-toplumsal sorunlar arasında karşılıklı bazı ilişkilerin bulunduğu gerçeği, Atatürk’ün öncülüğündeki Cumhuriyet’in yönetici kadroları tarafından farkına varılmış; ve bunun gerekleri, belli bir devlet siyaseti olarak yaşama geçirilmiştir. Bu bağlamda yurttaşların sağlığı ile Cumhuriyet’in ekonomik-toplumsal hedefleri arasında bazen doğrudan, bazen dolaylı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bunlara sağlık-nüfus, sağlık-ülke savunması ya da sağlık-ekonomi gibi ilişkiler örnek olarak verilebilir. Böylelikle, Türk ulusu çağdaş sağlık hizmetlerine kavuşurken, toplumsal amaç ve ülkülere de ulaşılacaktır. Sonuçta ülkeyi «Muassır medeniyet» düzeyine eriştirecek yollardan biri daha elde edilmiş olmaktadır.

Bilindiği gibi «nüfus sorunu» Atatürk’ün sık dile getirdiği ülke sorunlarından biridir. Uzun savaşlar ertesinde nüfusun azalmış olması, üretim ve savunma için sakıncalar yaratıyordu. Arzu edilen nüfus düzeyine erişmek için kuşkusuz, doğumların artırılması, ölümlerin azaltılması gerekmektedir. Atatürk bu yöndeki görüşlerini şöyle dile getirmektedir : «Nüfusumuzun korunması ve artırılması amacına önemle dikkatlerinizi çekerim. Toplumun sağlığı için öngörülen köklü önlemler durmaksızın geliştirilmeli ve genişletilmelidir. Bereketli ve verimli olan Türk milletinin sürekli ve teknik sağlık önlemlerine kavuşunca, Türk vatanını dolduracak ve şenlendirecek güçte olduğuna kim-

senin kuşkusu yoktur» (8). Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Atatürk, nüfus sorunuyla sağlık olgusu arasındaki olası ilişkinin son derece bilincindedir. Anlaşıldığı kadarıyla sorunun çözüme kavuşabilmesi, sağlık sorunlarını çözmekten, daha başka bir anlatımla, sağlık hizmetlerinin istenilir nitelik ve yaygınlıkta olmasından geçmektedir. Ancak Atatürk, yalnızca sayısal bir nüfus artışını amaçlamamaktadır. Onun isteği, sayısal değerlere ulaşılmasının yanı sıra yetişecek yeni neslin, ülke kalkınmasına katkıda bulunabilecek üretici nitelikleri de içinde barındırmasıdır. O, bu bağlamda, **«Memleketimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu surette millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmeliyiz»** demektedir (9). Birçok kültürel-toplumsal kavram ve değer konusunda olduğu gibi, sağlık alanındaki çağdaş kavram ve değerler de Atatürk tarafından Türk toplumuna aktarılmaya devam edilmektedir. En son alıntıda dile getirilmiş olan sözlerde yer alan «Sağlığın korunma ve geliştirilmesi», «ölümlerin azaltılması», «bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaşmak» gibi kavramlar, Türk toplumunun yeni tanıştığı insan sağlığıyla ilgili düşünce ve değerlerdir.

Öte yandan Atatürk'ün sağlığın toplumsal-ekonomik işlevselliğinin bilincinde olarak geliştireceği sağlık siyasasının etkileri daha 1921 yılında kendini göstermeye başlamıştır. Bu yıl içinde sıtma salgınlarının saptanması için Antalya'ya gönderilen Hıfzıssıhha Umum Müdürü Dr. Ekrem Hayri Bey'in hazırlamış olduğu rapor açık biçimde, Atatürk'ün söz konusu siyasa ve anlayışın izlerini taşımaktadır. Rapor'dan çok kısa bir alıntı yaptığımızda şu cümlelerle karşılaşırız : **«Bir Malarya musabının en aşağı senevi on nöbet geçirmek mecburiyeti teemmül olunduğu takdirde memleket için heder olan mesai saatlerinin adedi yalnız Antalya'da 4 milyon gibi akıllara hayret verecek bir miktara baliğ olur. Milli servetimizin bundan ne zayi ettiğini hesap etmek külfetini iktisat mütehasıslarına bırakırım. (...) Elhasıl ki Anadolu'da yaşayan Türk Milletini tamamen imhaya azim bir hali savlette bulunan bu dehhaş hastalık; milli bünyemize tırnaklarını geçirmiş ve memleketi yavaş yavaş seneden seneye kuş uçmaz kervan geçmez beyabanlara döndürecek derecede tehditkar bir şekil almıştır»** (10). Rapor metinlerinden yansıdığı gibi sağlık konusu artık, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşının kişisel bir sorunu olmaktan çıkmış, toplumsal bir sorun durumuna gelmiştir.

Atatürk'ün, konuşmalarında, övgü ve takdir dolu birçok söz ve özdeyişe yer vermiş olduğunu biliyoruz. Onun bu konuda kullandığı «tema»lardan biri de insan sağlığıyla ilişkilidir. «**Hangi Türk askerini, köylüsünü isterserseniz soyup meydana çıkarınız; dik omuzları, iyi kusursuz oluşmuş adaleleri, keskin yüz çizgileri, yanık tatlı renkleri, kafa yapıları, insanların ruhuna güven ve neşe veren bir eser olarak canlanır**» (11) cümlesiyle açık biçimde; mükemmel anatomik özelliklere sahip Türk yurttaşlarının bu özelliklerini koruyabilmesi için, sağlıklarının korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu noktada, «**Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri devletin üzerine düşmesi gereken çok önemli bir sağlık işidir**» biçimindeki sözlerinde de görüldüğü gibi, asıl görev «Devlet»indir (12).

Sağlık Hizmetlerinin Devletin Etik Yükümlülükleri Arasında Yer alması

Osmanlı Devleti'nin bireylerin sağlık sorunlarına sahip çıkmış olduğu, ciddi sağlık önlemleri aldığı ya da başka bir anlatımla, insan sağlığını bir «Etik değer» olarak gördüğü ve bu konuda «Etik» sorumluluk ve yükümlülük aldığı söylenemez.

Aynı yıllarda dünyada yaşanan çağdaş sağlık anlayışında ise, birey ve toplumun sağlıklarının korunması ve sürdürülmesinin Devletin görevleri arasına girdiğini belirtmiştik. Böylece 20. yüzyılda «sağlık hakkı» kavramı gelişmeye başlamıştır. İnsan sağlığına verilen önem ve değerın günümüzde geldiği nokta bireylerin sağlıklı yaşam için temel nitelikteki olanaklara sahip olma ve bunu devletten isteme hakkının, «Anayasal bir değer» olarak dünya genelinde kabul görmesidir.

Son 1960 ve 1982 Anayasalarında da bu hak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına tanınmıştır (13). Ancak, bireyin devletten sağlıklı sorunlarına çözüm isteme hakkı ülke toplumunun ilk kez tanıştığı bir olay değildir. Anayasal düzeyde olmasa da, benzer içerikte bir yasa metni 1930 yılında uygulama alanına sokulmuştur. Bu yıl içerisinde yürürlüğe giren ve günümüzde de yürürlükte olan «Umumi Hıfzıssıhha Kanunu»nun birinci maddesi, sağlık hizmetlerinin devlet tarafından sahiplenildiğini açıklamaktadır (14). Atatürk söz konusu yasanın yürürlüğe girmesinden daha iki yıl önce meclis kürsüsünde bu yasayla ilgili tasarıları açıklayarak, bu konudaki çalışmalara olan destekleyici tutumunu açıkça göstermiştir. Bu yasada Devlet, halkın sağlık sorunlarına çözüm bulmayı etik bir yükümlülük olarak benimsemekte; bu konudaki görev ve sorumluluğu kabullenmektedir. Yasanın söz konu-

su birinci maddesi şöyledir : «Memleketin sıhhi şartlarına ve milletin sıhhatına zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindedir» (15). Devletin görevleri arasında sağlık sorunlarını göstermesi, yurttaşların da sağlık sorunlarına hizmet ve çözüm isteme hakkını doğurmaktadır. Böyle bir Hakkın, «İnsan Hakları Evrensel Bildirisi» ile 1948 yılından sonra dünyada genel kabul gördüğü anımsandığında olup bitenlerin önemi ortadadır.

Görülüyor ki, bireylere «Sağlık Hakkı»nın tanınması Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bu gerçek Atatürk'ün insan sağlığına verdiği «etik değer» yaşama geçirme kaygısının sonucudur. Bu olayda Atatürk'ün görüş ve siyasası tarihsel-siyasal olarak nasıl bir süreç izlemiştir? Bu olguyu Atatürk'ün konuyla ilgili sözlerini izleyerek ortaya çıkarabiliriz. Atatürk herşeyden önce, «Ulusumuzun güvenlik içinde yaşatmak temel amaçlarımızdan biri olduğu gibi onun sağlığına özen göstermek ve olanaklarımız ölçüsünde toplumsal acularımıza çözüm bulmak hükümetimizin genel görevlerinden biridir» biçimindeki etik ilkenin savunucusudur (9). Yukarıda değinmiş olduğumuz Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun birinci maddesiyle büyük benzerlik taşıyan bu cümleler, sağlık için ne gerekiyorsa onu yerine getirmenin, devletin yükümlülüklerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk'ün anlatımıyla sağlık bir «değer»dir ve sağlık hizmetleri devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu «etik» bir ödevdir. Böylece Atatürk'ün kişiliğinde çağdaş sağlık kavramının en önemlilerinden biri daha ülkemizde yaşama geçiriliyor olmaktadır.

İnsan sağlığının etik bir «değer» olarak ele alınması aynı zamanda, onun bir «amaç» olarak görülmesi anlamına da gelmektedir. Öyleyse devlet başka hiçbir amacın olmadığı yerde, yalnızca birey ve topluma karşı olan yükümlülüğünden dolayı, sağlık sorunlarına çözüm getirmek zorundadır. Atatürk, sağlık sorunlarına karşı «Cumhuriyet Hükümetleri»nin bu zorunluluğu her zaman duymalarını istemektedir. (16).

Bilindiği gibi, Türk halkı omuz omuza vererek ülkenin kurtuluşu için azim ve inançla savaştıktan sonra Cumhuriyet'in kurulması ve devrimlerin yaşama geçirilmesinde de aynı inanç ve azimle üzerine düşen ödevleri yerine getirmiştir. Böylesine ülküsel değerlerle yüklü insanlara karşı büyük bir duyarlılık içinde olan Atatürk, yardıma

muhtaç oldukları hastalık ve sakatlık durumlarında onların yalnız başlarına bırakılmalarını kabullenemez. Nasıl ki, birlikte savaşılmış; ve nasıl ki ülkenin savunulması ve kalkınması için birlikte çalışılmaktadır; öyle ise vatandaşların hastalık ve sakatlıklarına da birlikte çözüm yolları bulunmalı, öteki toplumsal-ekonomik sorunlar gibi sağlık sorunları da ulusal düzeyde çözüm bulmalıdır.

«Kendine, inkilabın ve inkilapçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir» (17) ya da gelecek nesillerin yetiştirilmesi için «Çocukların sağlıklı ve gülbüz olmaları için yaşadıkları bölgenin sağlıklı olmasını sağlamak Devlet halindeki siyasi kuruluşların en birinci görevidir» (11) sözleriyle görüşlerini dile getiren Atatürk; aynı ülkü ve kaderi paylaşmış insanların oluşturmuş olduğu bir ulusun ortak konusu olan sağlık sorunlarını çözümlemenin, devletin etik yükümlülüklerinden biri olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır.

Bir önceki bölümde, çağdaş sağlık anlayışının öğelerinden olan toplumsal yarar/sağlık ilişkisinin Atatürk tarafından fark edilmiş olduğunu görmüştük. Bu bölümde ise onu, sağlık sorunlarına çözümler üretme konusunda devletin, topluma karşı etik bir yükümlülüğünün bulunduğu gerçeğini savunurken görüyoruz.

Türkiye’de Halk Sağlığı Hizmetlerinin İlk Örnekleri.

Atatürk’ün sağlık anlayışını gösterebilmek için kaleme aldığımız bu yazının son bölümünün içeriğini, gerçekte onun görüş ve felsefesinden çok, önceki bölümlerde dile getirdiklerimizin uygulamaya geçirilmiş sonuçları olarak görmek yerinde olur. Bunun için de en azından, Atatürk’ün sağlığında gerçekleştirilen sağlık hizmetlerini tek tek anlatmak gerekir. Ancak, çok uzun bir liste oluşturacak olan böyle bir girişimin okuyucuya aktarmak istediklerimizin yönünden de fazla bir yararı olmayacaktır. Bizce burada saptanması gereken temel konu, Atatürk dönemi sağlık hizmetlerinin temel nitelik ve biçimidir ki, bu da «halk sağlığı» hizmetleri çerçevesinde toplanmaktadır.

Halk sağlığı ya da koruyucu sağlık hizmetleri geniş anlamda devletin, sağlık hizmetlerine sahip çıkması olarak tanımlanabilir. Alınıp-satılacak nitelikte bir meta olmaması nedeniyle, halk sağlığı hizmetleri her ülkede devlet hizmetleri arasında yer almıştır (3,18). Ülkemizde Atatürk döneminde başlatılan ve uzun yıllar aynı çizgide sürdürü-

len sağlık hizmetleri yakından incelendiğinde görülecektir ki, bunlar temelde halk sağlığı kavram ve kapsamı içinde yer alan hizmetlerdir. Sağlık Bakanlığı'nın Atatürk'ün sağlık konusundaki söz ve özdeyişlerini topladığı bir kitapçıkta, onun konumuzla ilgili olarak dile getirdiklerinin tamamına yakınının «**Koruyucu Sağlık Hizmetleri**» başlığı altında değerlendirilmiş olması rastlantı değildir (19).

Kurtuluş Savaşı hazırlıklarına başlandığı günlerde aynı zamanda halk sağlığı hizmetlerinin de başlamış olduğu belirtebiliriz. «**Tıbbi bir sağlık koruma olduğu gibi sosyal bir sağlık koruma da**» (11) olduğunu belirten Atatürk'ün sağlık alanındaki temel kaygılarından biri, koruyucu ve geliştirici hizmetlerin bir an önce halka ulaştırılmasıdır. Ülkemizdeki halk sağlığı tarihi yönünden en önemli olay kuşkusuz, yukarıda aktarmış olduğumuz Sağlık Bakanlığı'nın kuruluşu ve kuruluşu sırasındaki örgütlenme biçimidir. Dönemin sağlık Bakanlığı örgüt şemasının yakından incelendiğinde, bakanlığın asıl amacının halk sağlığı hizmetlerini yerine getirmek olduğu görülmektedir (20). Bu şemada, Sağlık Bakanlığı merkez örgütünün asıl hizmet birimi (bazı idari birimler dışında) «**Hıfzıssıhha dairesi**» (koruyucu sağlık hizmetleri dairesi) olarak biçimlenmesi bir halk sağlığı siyasasının ürünüdür.

19. yüzyılda gelişmeye başlayan halk sağlığı kavramı başlarda, mikrobiyoloji ya da bulaşıcı ve salgı hastalıklarla ilgiliydi. Dolayısıyla halk sağlığı hizmeti demek, bir yerde, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaşmak anlamına geliyordu. Bu çerçevede, çağdaş dünyanın bilim ve tekniği doğrultusunda ülkedeki bulaşıcı ve salgı hastalıklarla savaşmak bu dönem sağlık hizmetlerinin ilk amaçlarından biri olmuş ve sıtma, verem, frengi trahom gibi hastalıkları ortadan kaldırmak için büyük bir savaşıma girişilmiştir. Atatürk'ün «**başlı başına mücadele**» olarak tanımladığı (6) sıtma savaşını uygulamaya yönelik; Sağlık Bakanlığı içerisinde özelleşmiş ayrı bir hizmet biriminin kurulması, bu dönemdeki salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı uygulanan sağlık örgütü modelinin bir örneğidir. Sonraları «**dikey örgütlenme modeli olarak**» tanımlanan, her salgın hastalığa özelleşmiş, ayrı bir hizmet biriminin kurulması yöntemi, dönemin genel kabul gören halk sağlığı hizmeti anlayışıdır. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarının ülkenin o andaki en önemli sağlık sorunu olarak kabul edilmesi, başta Atatürk olmak üzere tüm sağlık örgütünün dikkatini bu noktaya toplamasına neden olmuştur. Ancak, Atatürk daha Cumhuriyet öncesi söylevlerinde bu noktaya dikkat çekmektedir. Sıtma, verem, frengi, trahom gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaş konusunu onun birçok söylevinde bulmak

mümkündür. Bu söylevlerinden birinde «Sağlık hizmetlerinin büyük bir kısmının salgın hastalıkları önlemeye ve yok edilmesine harcandığını» (21) belirtmektedir.

Öte yandan, ilerleyen zaman içerisinde halk sağlığı kavram ve hizmetlerinin kapsam ve içeriği hızla genişlemiştir. Ülkemizde halk sağlığının, bu gelişmeler doğrultusunda geniş biçimde kavranması, bir hayli erken dönemde, yani yukarıda sözünü ettiğimiz «Hıfzıssıhha Kanunu»nda kendini göstermiştir. 300'den fazla yasa maddesinden meydana gelen Hıfzıssıhha yasası belki de zamanı için, çağdaş çizginin de ötesinde bulunmaktadır. Aynı yıllarda Atatürk her türlü sağlık mücadelesini mümkün olduğu kadar hızlı ve kapsamlı biçimde yürütülmesini amaç olarak göstermektedir (22). Halk Sağlığı hizmetlerinin «Hıfzıssıhha Kanunu» ile yasal bir temele oturması Türkiye'de sağlık alanına bütüncül bir açıdan bakılmasının önemli kilometre taşlarından biridir. Yasa gerekçesi incelendiğinde bu durum daha iyi ortaya çıkmaktadır. Gerekçenin bir bölümü şöyledir : «Ashında ekte sunduğumuz tasarıya benzer genel koruyucu sağlık yasaları pek az devlettedir. Onlarda tamamen başka gerçeklerden kaynaklanarak düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öteki bir çok devletde sağlık yasaları zaman zaman ve gereksinimler doğrultusunda hazırlanmıştır. Ancak son zamanlarda bütün sağlık konularını bir arada toplayan genel yasalar daha yararlı olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı sağlık düzenlemeleri henüz yapılmamış olan yeni devletlerde kendi örgütlerine göre genel nitelikteki yasalar çoğalmaya başlamıştır. Bizde de bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda önemli bütün sağlık konularını kapsayan genel nitelikteki yasanın düzenlenmesi daha yararlı olacağı öngörülmüştür» (23).

Dünyada, halk sağlığı kavram ve hizmetlerinin genişlemesi, yeni sağlık örgütlenme modellerinin gelişmesine neden olmuştur (24). Halk sağlığı kavram ve hizmetlerinin geniş biçimde algılanması ve yaşama geçirilmesinin ülkemizdeki ilk örneği, Etimesgut Numune Dispanseri'nin Atatürk'ün direktifleriyle hizmete açılması olayıdır. Böylece, günümüzdeki tek merkezli, çok amaçlı hizmet birimi olan sağlık kurumlarının kurulma süreci başlamıştır. İlginçtir ki Etimesgut Numune Dispanseri, Atatürk'ün ziyaret ettiği tek sağlık kuruluşu olmuştur (25).

Sonuç

Sağlık olgusunun genel olarak toplum yaşamında fazla ilgi uyandıran bir konu olmadığını ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık alanıyla ilgili görüş ve düşüncelerinin, Cumhuriyet tarihi içerisinde fazla irdelenmemiş olduğunu belirtebiliriz. Oysa, onun yarattığı devrim hareketinin uzantısı az ya da çok sağlık alanında da yaşam bulmuştur. Bu olguyu gündeme getirmek amacıyla hazırladığımız bu çalışmanın yetersiz olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte bu yöndeki inceleme ve değerlendirmelere basamak oluşturacağını da umuyoruz.

Son çözümlemede şunları söyleyebiliriz : Atatürk, çağdaş ve uygar dünyanın kavram ve değerlerini devrimsel bir hareketle ülkemize kazandırmıştır. Değişik toplumsal-kültürel alanlara yönelik bu devrim hareketinin etki alanlarından biri de, insan sağlığıyla ilgili kavram ve hizmetler olmuştur. Bu durum kuşkusuz, Modern Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda çok önemli kilometre taşlarından biridir.

ÖZET

Atatürk'ün sağlık kavram ve hizmetlerine dönük anlayış ve düşüncesi günümüze dek henüz yeterince değerlendirilmemiştir. Çağdaş bir devlet ve kalkınmış bir toplum oluşturmak isteyen Atatürk, insan sağlığı üzerine olan çağdaş kavramların ve değerlerin ülkemize getirilmesinde öncülük etmiştir. Onunla birlikte ülkemizde sağlık kavram ve hizmetleri yepyeni bir biçim ve içerik kazanmıştır.

Anahtar Sözcükler : Atatürk, Atatürk'te Sağlık Anlayışı, Tıp Tarihi, Cumhuriyet Dönemi Sağlık Tarihi.

SUMMARY

Atatürk's Conception of Health

In accordance with his desire to establish a modern state and a developed society. Atatürk's concept and understanding of health has not been sufficiently studied so far. He has been a pioneer in the development of modern concepts and values of health in this country. Beginning with his efforts, the concept and services of health have assumed a quite new form and content.

Key Words : Atatürk, The Conception of Health in Atatürk, Medical History, The History of Health During the of Republic.

KAYNAKLAR

1. İnönü İ : Tıbbiyeli ve Genç Türklerin istibda da Karşı Hürriyet Mücadelesi, Dirim 10 (8) : 378, 1975.
2. Brockington F : The History of Public Health, Edited W. Hobson, 4th ed. 1975, Oxford University Press, P : 1-7.
3. Hanlon JJ : Public Health, 6th Ed., 1974, The C.V. Mosby Company, Saint Louis, P : 129-130, 271-274.
4. Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl : 1973, S.S.Y.B. Yay. Ayyıldız Matbaası, Ankara, sayfa : 22, 31.
5. Şehsuvaroğlu BN vd : Türk Tıp Tarihi, 1984, Taş Kitapçılık-Yayıncılık Ltd. Şti. Bursa, sayfa : 168.
6. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 10 : 2, 1925.
7. Akçay İ : Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri, 9. Türk Tarih Kongresinden Ayırbaşım, 1989, T.T.K. Basımevi, sayfa : 1854.
8. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 7 : 3, 1970.
9. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 18 : 2, 1959.
10. Süvey M : Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü, 1953, S.S.Y.V. Yay. Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, sayfa : 24.
11. Atatürk MK : Atatürk'ün Sağlıkla İlgili Özdeyişleri ve Sözleri, 1981, S.S.Y.B. Yay., Ankara, sayfa : 18.
12. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 25 : 3, 1935.
13. Gözübüyük AŞ : Açıklamalı Türk Anayasaları, 1993, Turhan Kitabevi, Ankara, sayfa : 129, 215.
14. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu : Kavain Mecmuası 8 : 201, 1930.
15. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 5 : 4 (...).
16. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 19 : 8, 1977.
17. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 20 : 3, 1937.
18. Fişek N : Halk Sağlığına Giriş, 1991, H.Ü.-W.H.O. Araştırma ve Sağlık Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yay. Ankara, sayfa : 13.
19. Atatürk'ün Sağlıkla İlgili Özdeyişleri ve Sözleri : 1981, S.S.Y.B. Yay. Ankara.
20. Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi : Sıhhiye Mecbuası-Fevkalade Nüshası, S.İ.M.V. Yay. 9 (7) ; 6-9, 1933.
21. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 28 : 6, 1961.
22. Atatürk MK : Zabıt Ceridesi 13 : 3, 1930.
23. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Esbabı Mucibe Layihası : Zabıt Ceridesi 18 : 1. T.B.M.M. Matbaası, Ankara (...).
24. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi : 1983, İletişim Yay. İstanbul, sayfa : 1719-1735.
25. Uğurlu MC : Özel Görüşme, 21.7.1994, Ankara.